

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.94:[343.54+343.224.1]

Ю.В. ВОРОНОВА

Національний університет внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ БУЛИ ЗГВАЛТОВАНІ

Встановлено, що віктимізацію особистості обумовлюють як соціальні (неповна родина, ворожість, обтяжені умови сімейного життя), так і індивідуальні (орієнтація на отримання задоволення, сексуалізована поведінка) фактори.

Глибинний аналіз кримінальних аспектів будь-якого злочину неможливий, якщо не враховувати внутрішні зв'язки обставин, що у своїй сукупності обумовили його здійснення. І хоча за законом відповідальність за скоєний злочин несе особа, яка здійснила його, для встановлення об'єктивності необхідно враховувати весь комплекс причинно-наслідкових факторів, результатом взаємодії яких є злочин. У цьому зв'язку в аналізі обставин злочину повинні враховуватися особливості поведінки жертви. Щодо згвалтування, необхідне вивчення віктимологічної обстановки, що веде до розуміння тих умов, які зробили людину уразливою і поставили в позицію жертви.

В кримінальному процесі визначення віктимності жертви має дуже істотне значення. Однак проблема вивчення віктимності жертв згвалтування почала розроблятися тільки в останні два десятиліття. Актуальність теми обумовлена необхідністю вивчення закономірностей поведінки жертв згвалтування, з'ясування їхньої ролі в чинених злочинах, дослідження особистісних особливостей і умов, які роблять їх кримінально уразливими. Необхідність розробки цієї проблеми стає особливо гострою в зв'язку з ростом кількості сексуальних замахів на дітей і підлітків, адже незважаючи на те, що згвалтування неповнолітніх морально і юридичне строго засуджується, цей злочин достатньо часто відбувається.

Слід зазначити, що кількісні дані про частоту цього злочину в різних авторів істотно відрізняються: від 31,5 [1] до 46 % [2] від загального числа злочинів, чинених проти неповнолітніх. Великий розмах кількісних даних приводиться авторами і при вивченні цих злочинів стосовно жінок - від 6 до 62 % і чоловіків - від 3 до 31 % [3]. У цілому аналіз літератури з проблеми згвалтування неповнолітніх за психологічними мотивами свідчить про початок таких досліджень [4-6]. Однак, як у зазначених роботах, так і в дослідженнях віктимологічного напрямку [1] дуже мало приділяється уваги вивченню індивідуально-

особистісних особливостей жертв згвалтування - тільки щодо відносин злочинця і потерпілої чи причин згвалтування [7-10].

Однак, на уразливість жертви впливають багато факторів, а її поведінка, що передує злочину, цілком залежить від особистісних якостей. Незважаючи на істотну роль цих питань, дослідники їхньому рішенню дотепер не приділяли увагу. Саме тому в роботі поставлена мета: з'ясувати роль соціальних і особистісних факторів у прояві віктимності неповнолітніми жертвами згвалтування.

Для цього необхідно вирішити наступні задачі:

1. З'ясувати соціальні умови родин, у яких проживають неповнолітні жертви згвалтування.
2. Установити особливості сфери потреб потерпілих.
3. Визначити фактори, що детермінують віктимність особистості неповнолітніх.

З огляду на високий рівень латентності злочинів сексуального характеру, формування вибірки досліджуваних осіб проводилося в два етапи. Спочатку з вибірки в кількості 167 чоловік шляхом індивідуальної співбесіди, анонімного опитування й анкетування були відібрані 53 дівчини 14-18 років, що були піддані сексуальному насильству. З них була сформована експериментальна група, в яку увійшли учні середніх шкіл, професійно-технічних училищ, коледжів і перших курсів ВНЗ м. Харкова.

Друга група, сформована методом випадкової вибірки з тих самих навчальних закладів - це 55 дівчин такого ж віку, що не піддавалися сексуальному насильству. В обох групах не було осіб психічно хворих.

Емпірична частина дослідження була проведена з використанням наступних методів: тест РОУ Шострема (самоактуалізаційний тест); САМОАЛ [11]; АООК (поводження батьків і відношення підлітків до них) [12].

Як відомо, в умовах соціалізації особистості відбувається формування поведінки. При цьому, якщо розвиток особистості здійснюється в нормальних умовах соціаліза-

ції, то права регламентація засвоюється особистістю, приймається нею і стає звичними рамками поведінки. На основі цього формується механізм соціальної саморегуляції, що базується на індивідуальній правосвідомості, побудованій на суспільно прийнятих нормах. У неповних і неблагополучних родинах формування особистості дітей, найчастіше, порушується. На формування нормативного поведіння дітей впливають такі особливості виховання, як рівень освіти батьків, їхні взаємовідносини між собою і з дітьми.

Результати проведеного дослідження свідчать, що кількість неповних родин в експериментальній групі була 26,3 %, а в контрольній - 21,2 %. Рівень освіти батьків також різниться: у дівчат із експериментальної групи тільки 28,1 % вищу освіту має хоча б один з батьків. У контрольній групі цей показник у два з половиною разів більше - 70,4 %. Що стосується успішності навчання самих

випробуваних, то тут розходження несуттєві: в експериментальній групі вона дорівнює 3,9 бали, а в контрольній 4,1 бали.

Слід зазначити, що більша половина дівчат з експериментальної групи вказують на неблагополучні умови в родині: пияцтво, розбої, брутальності, агресивність, ледацювання. Крім того, за даними співбесіди з'ясувалося, що 2/3 зґвалтувань відбулося в результаті їхнього спілкування зі знайомими людьми, найчастіше однолітками (близько 30 %).

Отже, облік соціальних факторів у формуванні віктимності майбутніх жертв зґвалтування, природно, з обов'язковим аналізом їхніх особистісних характеристик, є невід'ємною умовою встановлення істинних причин і мотивів злочину. Так, дані, наведені в таблиці 1, відбивають розходження представлень і суджень підлітків про батьків.

Таблиця 1 - Кількісні дані, отримані за методикою "Підлітки про батьків"

Шкали	Батьки	Контрольна група (n=55), у балах	Експериментальна група (n=53), у балах
Шкала позитивного інтересу (PO2)	Мати	3,5	2,8
	Батько	3,0	2,3
Шкала директивності (DIR)	Мати	3,1	2,5
	Батько	3,3	2,2
Шкала ворожості (HOS)	Мати	2,8	3,6
	Батько	2,5	3,8
Шкала автономності (AUT)	Мати	2,9	4,0
	Батько	3,4	4,4
Шкала непослідовності (NED)	Мати	3,5	3,9
	Батько	3,1	4,0

Як встановлено, існують тільки дві шкали: позитивно-інтересу і директивності, що по кількості балів преважують у групі контролю. У той же час по шкалах ворожості, автономності і непослідовності значні показники у дівчат з експериментальної групи.

Негативне значення в атмосфері родини має ворожість, автономність і непослідовність. При цьому, дівчини відзначають прояв цих якостей у батька і матері порізно. Так, під ворожістю матері вони розуміють відсутність психологічного контакту між матір'ю і дочкою, жорсткість звертання і завищення вимог. З ворожістю батька вони зв'язують емоційну холодність, нервозність, брутальність з вибухами понад вимогливості, розрахованої на ідеальну дитину. Автономність матері розглядається як відсутність опіки і турботи про дочку; відсутність обліку її бажань і вимог, відсутність виховання. Автономність батька дівчинки вбачають у відгородженості його від родини, ігноруванні усього, що там відбувається, при претензії на лідерство і недосягну взаємодію з ним.

Непослідовність з боку матері дівчини сприймають у виді різкої зміни настроїв, стилю виховання; перехід від підвищеного інтересу до справ дочки до повної байдужості. У непослідовності батька їм бачиться поведінка

зовсім непередбаченої людини: від повної благодушності до брутальності і жорстокості при максимальній амплітуді проявів цих якостей. Слід зазначити, що ворожість, автономність і непослідовність кількісно в більшій мірі виявляються теж у батьків.

Враховуючи уявлення про те, що "ціннісні орієнтації - одна з важливих характеристик особистості, тому що ціннісні орієнтації виражають свідоме відношення людини до соціальної дійсності, визначають мотивацію його поведінки і впливають на всі сторони його життя", у випробуваних ми визначали ціннісні орієнтації. Кількісні дані, отримані в цій частині дослідження, представлені в таблиці 2. Їх аналіз свідчить, що за винятком автономності і спонтанності, кількісні показники визначених ціннісних орієнтацій у представників експериментальної групи нижче ніж у контрольної. Якщо такі ціннісні орієнтації як саморозуміння, погляд на природу людини, орієнтація в часі, у випробуваних обох груп дуже близькі, то аутогімпатія, контактність, гнучкість у спілкуванні й особливо потреба в пізнанні дуже істотно відрізняються.

Дівчини, які були зґвалтовані, характеризуються як малоконтактні, нетовариські, з вираженим прагненням до задоволень, новим емоціям, сексу.

Таблиця 2 - Кількісні дані, отримані за методикою САМОАЛ

Назва шкали	Шкала, код	Контрольна група (n=55), у балах	Експериментальна група (n=53), у балах
Орієнтація в часі	M ₁	8,3	8,3
Шкала цінностей	M ₂	9,4	8,5
Погляд на природу людини	M ₃	7,5	7,6
Висока потреба в пізнанні	M ₄	9,3	8,0
Креативність	M ₅	8,9	8,7
Автономність	M ₆	6,3	7,9
Спонтанність	M ₇	6,5	7,0
Саморозуміння	M ₈	6,9	6,8
Аутосимпатія	M ₉	8,1	7,4
Контактність	M ₁₀	8,9	7,8
Гнучкість у спілкуванні	M ₁₁	7,4	7,0

З огляду на відоме положення, що потреба в спілкуванні в цьому віковому періоді дуже велика, в індивідуальних бесідах у випробуваних з'ясувалися характеристики контактних груп і їхніх членів, зокрема, що мала контактність і нетовариськість не суперечить наявним нормам поведінки потерпілим від зґвалтування: коло їх знайомих і друзів характеризується прагненням до розв'язності в спілкуванні, внутрішньогрупові норми і правила, що визнають сексуальний контакт як форму внутрішньогрупового спілкування, приймаються кожним індивідом. А контактність і спілкування з однолітками, які захоплюються спортом, походами, колекціонуванням, роботою за комп'ютером, читанням, у дівчат з експериментальної групи, безумовно, низькі. Особливістю осіб, які були зґвалтовані, є домінування пошуків задоволення і низька потреба в пізнанні.

Таким чином, аналіз ціннісних орієнтацій випробуваних дозволяє припустити, що особи, які входять в експериментальну групу, мають таку сукупність ціннісних орієнтацій, яка вказує на відсутність їхнього прагнення до гармонічного буття, порядку, краси, здорового відношення з людьми; їхні прагнення не спрямовані до навчання, творчості, пізнання навколишньої дійсності; їхні бажання - це задоволення, гострі враження, бажання подотатися, сексуальні ігри. Тому при визначенні віктимності особистості жертви сексуального зґвалтування необхідно врахувати соціально-психологічні фактори їхнього життя.

Таким чином, підсумуємо:

1) неповна родина, обтяжені умови сімейного життя, ворожість, автономність і непослідовність батьків у ставленні з дітьми є факторами, деформуючими соціалізацію неповнолітніх, приводячи до віктимізації особистості;

2) ціннісні орієнтації неповнолітніх, спрямовані на одержання задоволення, відсутність потреби в пізнанні і наявності сексуалогізованої поведінки, є факторами формування віктимності і можливості стати потенційною жертвою зґвалтування;

3) Облік отриманих даних дозволить вивчити й обґрунтувати комплекс заходів щодо профілактики зґвалтуван-

ня неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скурту И.Г. Виктимологические аспекты профилактики преступлений в отношении несовершеннолетних // Автореф. дис... канд. юрид. наук. -СПб., 1996. -22 с.
2. Кон И.С. Сексуальное насилие над детьми // Дети России: насилие и защита: Материалы Всеросс. науч.-практ. конф. -М., 1997.
3. Ильина С.В. Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств // Вопросы психологии. -1998. -№ 6.
4. Алексеева Й.А., Сейсян А.Р. Физическое насилие над детьми и подростками в семье на опыте кризисной службы // Дети России: насилие и защита: Материалы Всеросс. науч.-практ. конф. -М., 1997.
5. Ткаченко А.А., Догадина М.А. Некоторые особенности сексуального развития жертв сексуального насилия // Там же. -С.57.
6. Цымбал Е.Й. Сравнительная характеристика случаев внутрисемейного сексуального насилия над детьми // Там же. -С.88.
7. Антонян Ю.М., Голубенков В.П., Кудряков Ю.И. Изнасилования: причины и предупреждения: Пособие. -М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. -192 с.
8. Квашиш В.Е. Основы виктимологии. Проблемы защиты прав потерпевших от преступлений. -М.: Изд. дом КОТА ВЕКЕ, 1999. -280 с.
9. Михайлов А.Е. Роль потерпевшего в механизме насильственных преступлений // Криминологические проблемы борьбы с преступностью. -Киев, 1985. -С.186.
10. Ривман Д.В., Устинов В.С. Виктимология: Монография. -Н. Новгород: МВД РФ, 1998. -211 с.
11. Психология личности: Хрестоматия. -Самара: Изд. дом «Бахрах», 1999. -346 с.
12. Ривман Д.В. Виктимологические факторы профилактики преступлений. -Л., 1975. -216 с.

Надійшла до редколегії 12.06.2004

ВОРОНОВА Ю.В. СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ ИЗНАСИЛОВАНЫХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Установлено, что виктимизацию личности определяют как социальные (неполная семья, враждебность, осложненные условия семейной жизни), так и индивидуальные (ориентация на получение удовольствия, сексуальное поведение) факторы.

***

VORONOVA J.V. SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PERSON OF THE RAPED MINORS

It is established, that persons victimization determine how social (incomplete family, the animosities, the complicated conditions of home life), and individual (orientation to reception of pleasure, sexual behavior) factors.

О.В. ДИШКАНТ

УМНСУ в Херсонській області

УДК 159.9.07:355.588

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ В АВАРІЙНО-РЯТУВАЛЬНІ ПІДРОЗДІЛИ

Проаналізований існуючий порядок проведення професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в підрозділи МНС, його обумовленість і необхідність; викладені міркування щодо необхідності покращення якісного складу аварійно-рятувальних підрозділів шляхом всебічного вивчення особистих характеристик кандидатів на службу.

Професійно-психологічний відбір включає в себе комплекс заходів, який має за мету раціональний розподіл кандидатів на службу за спеціальностями, якісний добір кандидатів на навчання в профільні заклади освіти, і забезпечує відповідність психологічних якостей і здібностей вимогам професійної діяльності. Психологічне обстеження дозволяє оцінити рівень розвитку пізнавальних психічних процесів (пам'яті, уваги, мислення, сприймання), психомоторику, емоційно-вольові якості і рівень нервово-психічної стійкості.

Основний об'єкт вивчення при проведенні професійно-психологічного відбору – це особистість людини. Її структуру можна представити наступним чином:

- мотиваційна сфера (бажання, мотиви, цінності, цікавості);
- характер (відношення до себе, довколишніх, до праці та ін.);
- темперамент (тривожність, емоційність, імпульсивність й т.д.);
- інтелект (якість пізнавальних психічних процесів);
- психомоторика (особливості рухових дій);
- сенсорика (особливості зорового, слухового та інших аналізаторів).

Дані якості доцільно оцінювати: за допомогою методів спостереження, бесіди, аналізу біографічних даних, різних видів опитувальників; можливо зробити висновки з приводу розвитку мотиваційної сфери кандидата, його характеру та темпераменту. Рівень розвитку розумових здібностей можна оцінити за допомогою завдань по опрацюванню

різних видів інформації, психомоторику людини оцінюють через виконання різних видів рухів у визначених умовах; рівень розвитку сенсорних відчуттів визначають шляхом виміру різних видів чуттєвості [1].

При проведенні професійно-психологічного відбору використовують різні методичні прийоми. До більш поширених відносять тести, які передбачають певну форму пред'явлення і опрацювання матеріалу та порядок роботи обстежуваного з ним.

Тести використовуються для оцінки різних індивідуально-психологічних особливостей (якостей нервової системи, темпераменту, інтелектуальних процесів та ін.). За структурою вони поділяються на вербальні (різні види опитувальників) та невербальні (наприклад, тест ДДЛ, "Неіснуюча тварина", тест Роршаха й т.д.). Також використовують методи вільного спостереження, бесіди, хід яких можливо коригувати під час проведення.

При невеликій кількості кандидатів на службу не завжди доцільно використовувати професійно-психологічний відбір в повному вигляді при оцінюванні придатності кандидата до конкретної спеціальності. Більш доцільно за допомогою набору методик проводити визначення загального рівня розвитку кандидата та відповідність його індивідуальних якостей декільком видам спеціальностей. За результатами обстеження кандидату пропонується та спеціальність, де він буде працювати більш ефективно.

Необхідність психологічного обстеження кандидатів на службу обумовлена:

- високими вимогами до здібностей людини під час ви-